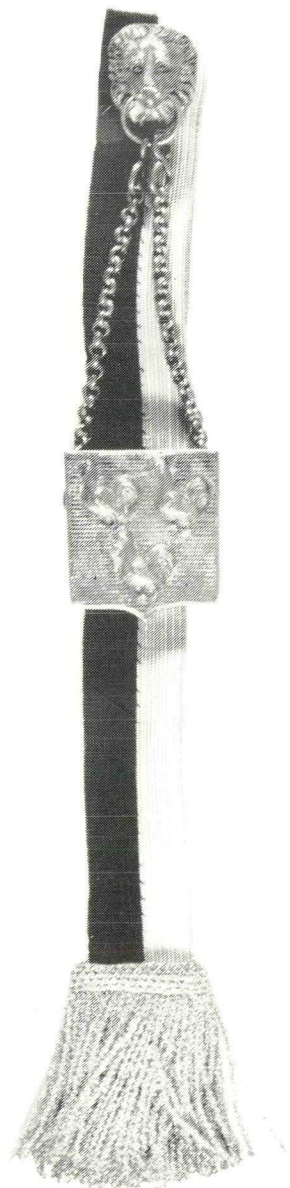

De Klapperman

Bijdragen tot de geschiedenis van Woudenberg - september 1983

De naam

'De Klapperman'. Een oude naam voor een nieuw blad. Hoe kan het ook anders...

We duiken meteen de geschiedenis in. Het is 9 oktober 1757. In die nacht is er bij de pastorie van dominee Pronkert enig onraad. Maar er is niemand die het opmerkt; iedereen is in diepe rust. In het duister van de nacht slaat de dief snel zijn slag. Behoedzaam kruipt hij door het gat in de voorgevel van de pastorie naar binnen en grist snel wat kindergoed en een fluwelen mantel van mevrouw Pronkert uit de laden van het kabinet.

Er is niemand die het opmerkt...

In de dagen die daarop volgen overleggen de Schout van Geerestein en de Schepenen van Woudenberg met de Ambachtsheer en komen tot het besluit een 'nagtwaker of klepper' aan te stellen.

Om diefstallen te voorkomen en de inwoners bij een beginnende brand te alarmeren, moet de klepper 's nachts in het dorp de ronde doen; in de winter van tien tot vier uur en in de zomermaanden van elf tot drie uur. Daarnaast draagt hij er zorg voor dat 'des winters bij donkere Maan' de lantaarns rond het kerkhof en in de Voorstraat zullen branden.

Een eeuw later. De klepper wordt nu klapperman genoemd. Voorzien van piek en klep gaat hij iedere nacht door het dorp en de nieuwe Uitleg en na te hebben geklept roept hij de uren uit.

Wil iemand vroeg uit de veren, dan wordt hij op het afgesproken tijdstip door onze klapperman gewekt.

De klapperman was niet alleen nachtwaker, maar ook omroeper. Hij was verplicht er voor te zorgen hetgeen men hem opgaf, om te roepen. Het ratelen van zijn klep deed bij een ieder de oren spitsen. Hij kende het wel en wee van zijn dorpsgenoten en was van het laatste nieuws op de hoogte.

September 1983. De klapperman is terug in de Woudenbergse gemeenschap. In deze verschijning zal hij waken over de geschiedenis van Woudenberg en veel daarvan verhalen.

De redactie

Restanten van een natuurstenen doopvont

Th. van Straalen

In het bezit van de Stichting Oud Woudenberg bevindt zich een natuurstenen kop (afb.1) van 17,5 centimeter hoogte, die bij vernieuwings- en vergrotingswerkzaamheden van de hervormde kerk in het jaar 1952 is opgegraven.

In het boek 'Uit de geschiedenis en het volksleven van Woudenberg' lezen we op pagina 43: „dat hij deel heeft uitgemaakt van een reeks koppen, die wel meer onder aan de daklijst bij Romaanse kerken voorkomen”.

Op het eerste gezicht lijkt deze veronderstelling heel reëel, maar dergelijke koppen komen ook voor aan natuurstenen doopvonten. Er zijn doopvonten bekend, waarvan de kuip met vier koppen is versierd.

Tegen de zuidzijde van de toren van de hervormde kerk staat een stuk natuursteen in een halfcirkelvormige bestrating van zogenoemde IJsselsteentjes (afb.2.) Na het verwijderen van een stukje van de bestating bleek dit stuk natuursteen de voet van een doopvont te zijn.

Gelet op het volgende mogen we aannemen dat de beide stukken natuursteen van hetzelfde doopvont afkomstig zijn:

- a. beide stukken natuursteen zijn van eenzelfde soort, namelijk Anröchte¹;
- b. de stijlkenmerken van beide stukken duiden er op dat ze gelijktijdig gemaakt kunnen zijn;
- c. ze zijn beide dicht bij elkaar gevonden, namelijk in en bij de hervormde kerk.

De vorm van het doopvont

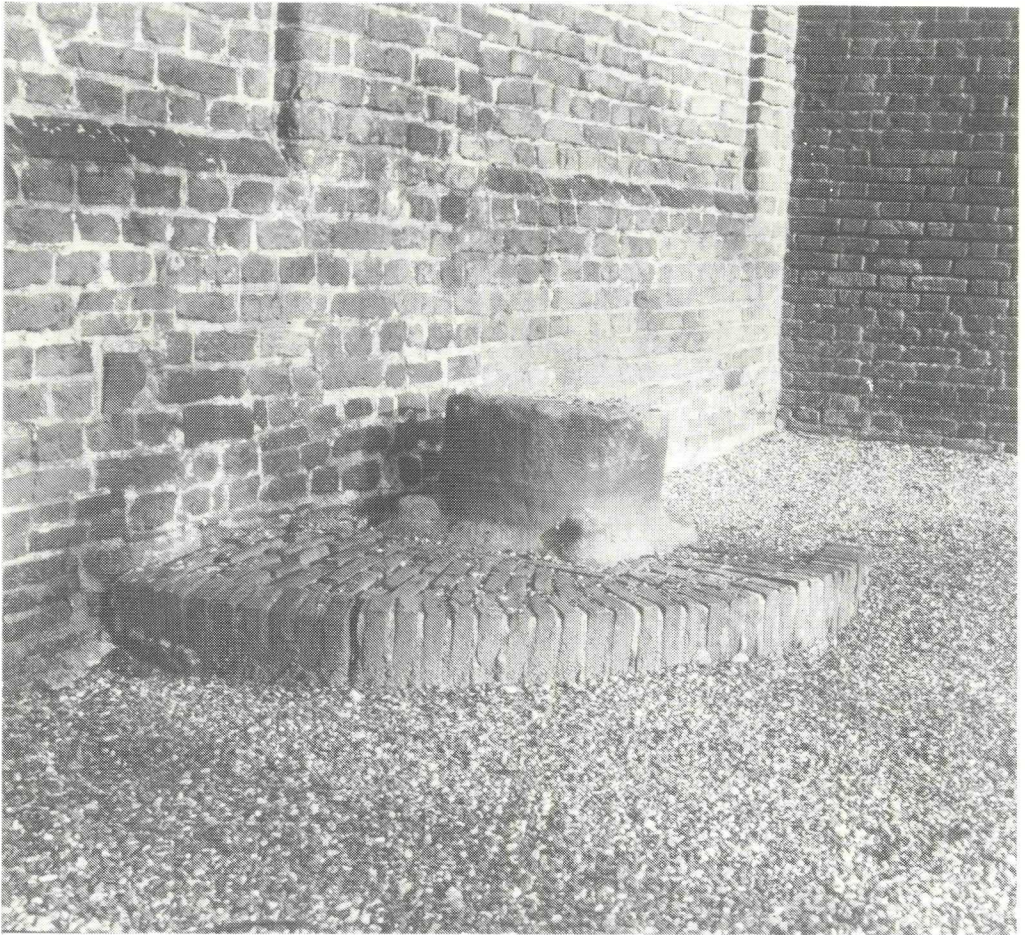
Het onderste gedeelte van de voet bestaat uit een vierkant van 61 bij 61 centimeter; dit gaat over in een ronde zuil met een doorsnede van 51 centimeter. Op de vier hoekpunten boven dit vierkant naast de zuil zijn

nog kleinere rondingen te herkennen; hierop kunnen vier dunne kolommetjes bestaan hebben. De hoogte van dit voetstuk is 44 centimeter. De totale hoogte van vergelijkbare doopvonten varieert van ongeveer 85 tot 105 centimeter. De kuip, die dikwijls een los element is, meet vaak 40 centimeter in de hoogte. We mogen dus aannemen dat er ook nog een tussenstuk is geweest. Een enigszins vergelijkbaar voorbeeld van een compleet doopvont vinden we onder andere in de hervormde kerk te Batenburg (afb.3), maar dit is wel sterk gerestaureerd. Hieraan zien we duidelijk de koppen. Van het tussenstuk is de binnenste zuil dunner terwijl de vier zuiltjes op de hoeken zwaarder zijn. De voet van het Batenburgse exemplaar is duidelijk rijker ge-

Afb. 1. Kop van de kuip van het doopvont. (Foto Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist)

¹De steen werd herkend als Anröchte zandsteen door de heer G.A. Overeem, beeldhouwer bij de Rijksdienst voor de Monumentenzorg te Zeist.

Afb. 2. Voet van het doopvont tegen de zuidgevel van de toren van de hervormde kerk. (Foto J.J. Timmer; 1982)

detaillieerd, maar deze is waarschijnlijk geheel bijgemaakt.

De datering

In vergelijking met andere doopvonten en gelet op de natuursteensoort mogen we als datering globaal aannemen rond het jaar 1300.

Anröchte zandsteen

Dit is een dolomietzandsteen die afkomstig is van het plaatsje Anröchte, circa 12 kilometer ten zuiden van Lippstadt (West-

Duitsland). De kleur van deze steen is kopergroen tot geel. Deze steen is ongeschikt voor buitenwerk, vandaar dat het stuk tegen de zuidzijde van de toren sterk is verweerd. Voorzover bekend is deze steen toegepast in het koor van de Domkerk te Utrecht en aan een vijzel die in Cothen gevonden is.

Natuurstenen doopvonten

In Nederland bevinden zich nog enkele tientallen natuurstenen doopvonten, maar voorzover bekend, is de Woudenbergse de enige van Anröchte zandsteen. Het doopvont zal voor de Reformatie in de kerk hebben gestaan en daarna eruit zijn verwijderd, stukgeslagen en begraven. Dit is

Afb. 3. Het gerestaureerde doopvont in de hervormde kerk te Batenburg. (Foto Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist; 1976)

met zoveel doopvonten gebeurd. Ook werde ze geheel of gedeeltelijk gebruikt als voet onder de preekstoel. Ze werden zelfs gebruikt als kalk- of bloembak.

Roepsteen

Men veronderstelt dat vanaf de steen aan de zuidzijde van de toren na de kerkdienst de burgerlijke afkondigingen werden gedaan. Dergelijke stenen worden daarom ook wel 'roepstenen' genoemd.

Geraadpleegde literatuur

Beaufort en Louis H. Jansen, R.F.P. de, Uit de geschiedenis en het volksleven van Woudenberg, 's-Gravenhage 1969.

Hoekstra, T.J., Een stolp en enige vijzels, Westerveen, XXVIII, 1979.

Ligtenberg, R., Romaansche doopvonten in Nederland, Bulletin van den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond, achtste jaargang, tweede serie 1915, pag. 154-190 en 236-252.

Slinger, H. Janse, G. Berends, A, Natuursteen in Monumenten, Zeist 1980.

Van moeras naar cultuurgrond

D.A. Eilander¹ en J.J. Timmer

De uitgestrekte Vallei, gelegen tussen de Gelderse en de Utrechtse heuvelruggen, de Rijn en de voormalige Zuiderzee, heeft een rijke cultuurhistorie.

Tot de Middeleeuwen bleef het landschap vrijwel ongerept. Er kwamen op de beide heuvelruggen uitgestrekte heidevelden voor, met hier en daar wat eiken en berkebossen. De Vallei was een moerassige streek met grotere en kleinere veengebieden, waartussen hier en daar hogere zandgronden lagen.

Via een stelsel van natuurlijke waterlopen vond afwatering plaats, zowel in noordelijke als in zuidelijke richting. Het riviertje de Eem stroomde in het jaar 776 verder zuidwaarts dan Amersfoort.

De vochtige hellingen van de heuvelruggen naar de Vallei en de hogere zandgronden in de Vallei, vormden de bases van waaruit later de ontginningen zouden plaats hebben.

Enkgronden en kampgronden

De eerste ontginningen in deze streek namen omstreeks het jaar 1000 een aanvang. Een sterke uitbreiding had plaats in en na de twaalfde eeuw. De oorzaken daarvoor zijn onder meer de geleidelijke opslibbing van de rechter oever van de Rijn tussen Rhenen en Wageningen en de aanleg van dijken. Dat betekende een grotere beveiliging van het achterland tegen het water. Vooral in de dertiende eeuw probeerde de geestelijkheid de ontginningen te bevorderen. Op de vochtige overgangen naar de Vallei ontstonden de eerste bouwlanden. Rond Woudenberg treft men soortgelijke ontginningen aan vanaf Bavoort onder

—

¹ bodemkundige verbonden aan de Stichting voor Bodemkartering in Wageningen

² De heer G. Wanner van de Stichting De Boom te Leusden was zo vriendelijk deze informatie te verstrekken.

Leusden-zuid, langs de Heetvelderweg, de Heygraeff, tot aan Maarn toe. Hier ontstonden de zogenaamde enkgronden met een dik humushoudend cultuurdek.

Ook de hogere zandruggen in de Vallei werden al vroeg in cultuur genomen. Langs de Rumelaarseweg, het station Woudenberg en in de richting Scherpenzeel komen soortgelijke gronden op grote schaal voor. Langs de Utrechtse Heuvelrug ontstonden nederzettingen met dorpskernen, zoals Leusden (Oud Leusden), dat reeds in 776 wordt genoemd. Het dorp Soest is in 1028 al bekend.

Het dorp Woudenberg ontstond aan de oost-west verkeersroute (Scherpenzeel-Utrecht) op een hoger gelegen rug in het landschap. Op de hogere zandruggen en zandkoppen ontstonden kamphoeven, rond Woudenberg bijvoorbeeld Rumelaar, Egdom, Schothorst, later de Grote Lage Weide genoemd.

Naar mate de bevolking toenam en daarmee de behoefte aan cultuurgrond groter werd, ging men de nog resterende hogere gronden in de omgeving van de enkgronden ook als bouwland in gebruik nemen. Deze jongere ontginningen hebben een matig dik cultuurdek en worden als kampgronden aangeduid.

Bemesting met materiaal uit de potstallen

De dikke humushoudende bovengronden van de zogenaamde enkgronden en de kampgronden zijn ontstaan door een jarenlange bemesting met materiaal uit de potstallen.

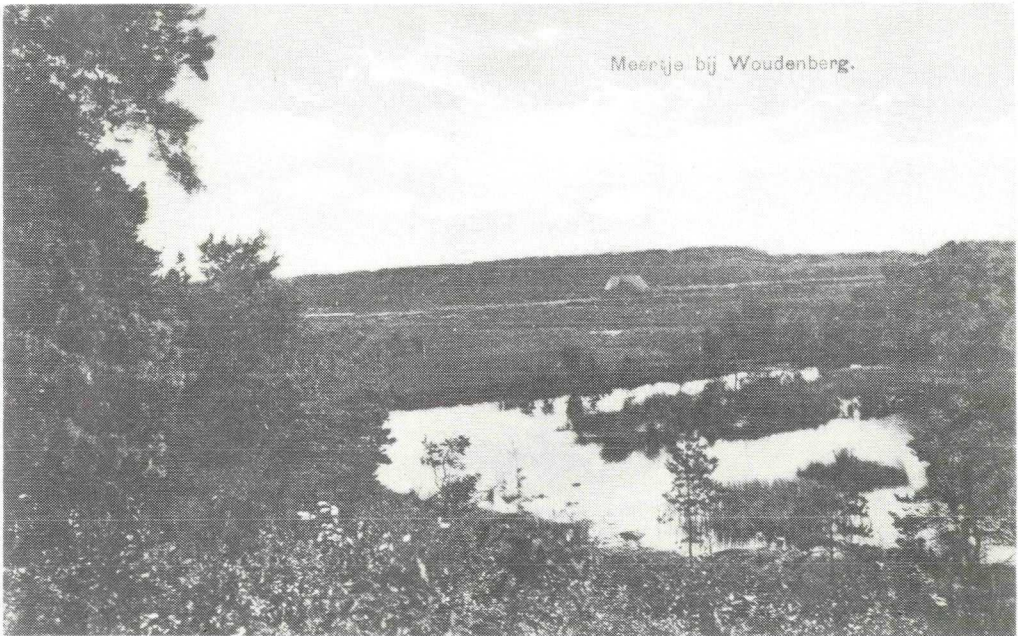
Voor strooisel in de stallen en de schaapskooien werden plaggen op heidevelden en braak liggende gronden gestoken. Zo bezaten verschillende boeren onder Leusden het recht om op de Leusderheide plaggen te steken.² Het zand dat met de plaggen of soms ook afzonderlijk in de potstallen en

schaapskooien was gebracht, werd, nadat het met vaste en vloeibare uitwerpselen was doordrenkt, over het land verspreid. Daardoor werd het bouwland geleidelijk opgehoogd met humushoudend zand.

Schapenhouderij

Voor het verkrijgen van vruchtbare akkers is het houden van schapen heel belangrijk geweest, mede omdat schapenmest veel stikstof bevat. Niet alleen voor de graanteelt maar vooral voor de tabaksteelt (17e-19e eeuw) werd in deze streek veel schapenmest gebruikt. Per hectare was jaarlijks ongeveer 16.000 kilogram schapenmest nodig. Bij de uitbreiding van de tabaksteelt in het midden van de zeventiende eeuw, was de mest uit eigen omgeving onvoldoende. Uit alle delen van het land, ja zelfs uit het buitenland, werd onder meer via de havens van Nijkerk en Amersfoort veel schapenmest aangevoerd. In Nijkerk bestond deze aanvoer rond 1800 uit zo'n 140 schepen per jaar.

Afb. 4. Schaapskooi bij Treekerplas; omstr. 1920. (Coll. J.J. Timmer)

Toch werden ook rond Woudenberg veel heideschapen gehouden. Op een topografische kaart uit 1891 zijn rond Woudenberg 31 schaapskooien aangegeven. Een van deze kooien stond aan de Maarsbergseweg, direct ten zuiden van het bestemmingsplan Laanzicht, een andere heeft bestaan op een terrein waar nu de gemeentelijke sportvelden liggen.

Uit het gemeentelijk landbouwverslag over 1874 blijkt dat er in dat jaar in Woudenberg 1260 schapen werden gehouden. Door de steeds voortschrijdende ontginningen van de heide werd het voedsel voor deze dieren schaarser en nam het aantal schapen jaarlijks af. Ook werd het steken van plaggen beperkt.

Het landbouwverslag over 1886 geeft aan dat er nog 540 schapen werden gehouden. In 1898 waren er nog 12 houders van schaapskudden. In 1915 bestond de schapenhouderij in Woudenberg uit nog slechts twee schaapskudden met in totaal 420 schapen.

Naast de akkerbouw kwam nu ook de veehouderij in ontwikkeling. Hierdoor werd ook in belangrijke mate in de mestbehoefte voorzien.

De afwatering

De Gelderse Vallei is een brede moerassige streek geweest met uitgestrekte wei- en hooilanden, veenlanden, moerassen, poelen en kleine meren. Zo wordt er gesproken van de Leersumse-, Maarnse-, Hoevelakense- en Nijkerkse venen en de lage landen onder Woudenberg, Leusden, Hamersveld en Scherpenzeel.

De afwatering van het zuidelijke gedeelte van de Vallei had grotendeels plaats op de Rijn. Door verlaging van de veenlanden als gevolg van het winnen van turf en door de gemiddeld hogere waterstanden in de Rijn, kreeg het noordelijke deel van de Vallei echter steeds meer water te verwerken. Daarbij kwam nog, dat in de zestiende en de zeventiende eeuw de Rijndijk tussen Wageningen en Rhenen vele malen bezweek. Ook in de negentiende eeuw heeft de Vallei veel van het water te verduren gehad. Zo stond in 1855 praktisch de gehele Vallei blank. Het noordelijke deel van de Vallei voerde met een stelsel van kleine watergangen het water af via de Barneveldse en Lunterse Beek naar de Eem. Deze mondde uit op de voormalige Zuiderzee.

Bij krachtige noordwestelijke wind werd het water in de Eem opgestuwd, zodat dan van een natuurlijke afvoer geen sprake meer was.

Na de totstandkoming van de Afsluitdijk in 1932 is hierin pas echt verbetering gekomen. Bij het gereedkomen van het Valleikanaal werd de waterafvoer eerst optimaal.

In het kader van de ontginning was het noodzakelijk dat overtollig water zo snel mogelijk werd afgevoerd.

De topografische kaart van Nederland uit 1891 toont ons dater oostelijk-zuidoostelijk van Woudenberg, ongeveer te rekenen vanaf Voskuilen, Rumelaar, Ringelpoel naar Anderstein onder Maarsbergen, een zône met veel blokverkaveling was.

Vanaf deze hogere gronden (dekzandruggen) met zijn verspreid liggende kamphoeven, is in vrijwel westelijke richting een stelsel van sloten gegraven, welke afwateren op de in de zestiende eeuw gegraven Schonebeeker Grift.

Door het feit dat de Grift in vroeger tijden in Woudenberg de Lange Munnike Wetering werd genoemd, zou het niet onwaarschijnlijk kunnen zijn dat de geestelijkheid haar aandeel bij de totstandkoming heeft geleverd.

Het is aannemelijk dat deze Grift de aanleiding is geweest voor een groter opgezette ontginning van de natste gronden rond Woudenberg, waartoe ook het bestemmingsplan Laanzicht behoort.

Laten we nu eens zien hoe de grond in dat gebied is samengesteld.

De grond in het bestemmingsplan Laanzicht

Een bodemkundig onderzoek van het terrein in het bestemmingsplan Laanzicht in de maanden mei, juni en juli van 1982, heeft interessante gegevens aan het licht gebracht.

De bodemgesteldheid is bepaald door middel van boringen. Deze varieerden in diepte van 120 tot 150 centimeter. Verschillende bouwputten maakten plaatselijk een bestudering van de bodem tot ongeveer vier meter diepte mogelijk.

Een bodemkaartje, een grondwatertrappenkaartje en een afbeelding van een bodemprofiel in dit artikel, zullen voor de lezer de beschrijving van de uitkomsten van het gepleegde onderzoek verduidelijken. Maar eerst iets over het gebied zelf en de verdwenen boerderijen.

Het terrein wordt aan de noordzijde begrensd door de bungalowbebouwing aan de Willem de Zwijgerlaan. Aan de westzijde ligt de Maarsbergseweg, vroeger de Weteringse dijk geheten, en oostelijk het bestemmingsplan Wielewaal. Het gebied wordt aan de zuidzijde begrensd door de Jacobshoevebeek. Tot aan het bouwrijpmaken waren de gronden in Laanzicht als grasland in gebruik. Voor de noodzakelijke afwatering droegen smalle slootjes zorg, die de landerijen doorsneden en zo in percelen verdeelden. Het aanwezige groen langs de sloten bestond uit waterminnende houtsoorten van geringe ouderdom, zoals wilgen en elzen.

Van de boerderijen die in het onderzoeksgebied hebben gestaan, is alleen de Prangelaarhoeve overgebleven. Achter deze boerderij, waarvoor Burgemeester en Wethouders van Woudenberg op 5 juli 1935 een bouwvergunning verleenden, stond eertijds een oudere hoeve met dezelfde naam.

Ten zuiden van de Prangelaarhoeve lag de boerderij Klein Lichtenberg. Evenals Klein Lichtenberg verdween ook de oude tabaksschuur die er achter stond, in december 1981 onder de slopershamer.

In februari 1977 werd de nog zuidelijker gelegen Jacobshoeve afgebroken. Deze boerderij dateerde blijkens een gespaard gebleven gevelsteen uit het jaar 1875.

Tussen de Prangelaarhoeve en Klein Lichtenberg strekte zich in oostelijke richting een stuk land uit, genaamd 'De Heuvel'.

Het is de enige veldnaam die van deze landerijen tot op heden is bekend gebleven. Het gehele gebied zou deel uitgemaakt kunnen hebben van landerijen bij het kasteel Lichtenberg. In lijsten van gehoefslaagden³ betreffende de schouw op watergangen uit de achttiende eeuw, wordt herhaaldelijk de 'bouhoff' van Lichtenberg en de 'stulp' van Lichtenberg (boerderij De Stulp aan de Rumelaarseweg?) vermeld.

Oude bewoningsplaats

Tijdens het onderzoek naar de gesteldheid van de bodem zijn wij in het terrein gestuit op een vermoedelijk oude bewoningsplaats van ongeveer 750 vierkante meter. De grond³ bestaat hier uit ongeveer 120 centimeter zwarte, humeuze aarde met wat groene fosfaatvlekken. Tevens troffen we grindjes van min of meer gelijke grootte, asresten en kleine stukjes baksteen aan. De weelderige groei van planten op de uitgegraven aarde duidde op grote voedselrijkdom.

Enkele zogenaamde toevallige bodemvondsten in de directe omgeving van deze opmerkelijke cultuurlaag, deden denken aan een plaats waar vroeger een schaapskooi al of niet met een behuizing zou kunnen hebben gestaan.

Het grotendeels verdwenen 'kerkpad', dat

van de Maarsbergseweg achter de bungalows aan de Willem de Zwijgerlaan naar de boerderij De Stulp aan de Rumelaarseweg voerde, maakt het geheel tot een fraaie veronderstelling, doch zekerheid bestaat daaromtrent allerminst.

Afzettingen

De grond bestaat grotendeels uit zand uit de laatste IJstijdperiode. Daarin zijn verschillende lagen (afzettingen) waar te nemen die elk weer in verschillende tijdvakken zijn ontstaan, als gevolg van verstuiving (wind) en erosie (smeltwater). Hier en daar is in die periode ook een dunne laag veen gevormd. Op ongeveer vier meter beneden maaiveld wordt een circa 20 centimeter dikke laag van zware leem (windafzetting) aangetroffen onder een eveneens 20 centimeter dikke grindlaag (smeltwaterafzetting).

De afgebeelde foto op blz. 10 is een weergave van een bodemprofiel tot op een diepte van ongeveer twee meter. Met Romeinse cijfers worden de verschillende lagen nader aangeduid.

Het oudere dekzand (I, windafzetting) bestaat uit lemig fijnzandig materiaal. Aan de bovenzijde van dit zandpakket komt soms een dun humeus laagje voor uit een tussenliggende warmere periode. Dit humeuze laagje is moeilijk op de foto te onderscheiden.

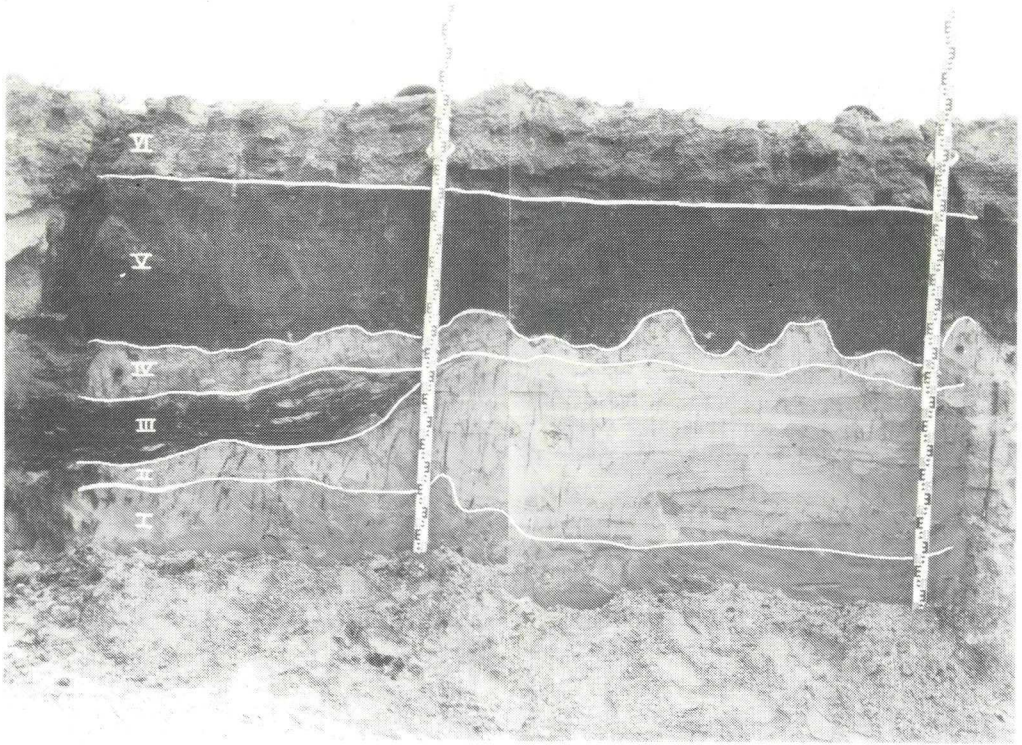
Het daarboven liggende jongere dekzand (II, windafzetting) varieert in dikte van 20 tot 70 centimeter.

Op de veenlaag (III, warmere periode) ligt een 20 centimeter dikke zandlaag die hier omschreven wordt als het jongste dekzand (IV, windafzetting). Dit materiaal is afgezet in de laatste koude fase van de eerdergenoemde IJstijd.

Op het jongste dekzand is in de loop der tijden een begroeiingslaag ontstaan, de zogenaamde zode of vegetatielaag. De mens heeft daarna, voornamelijk vanaf de Middeleeuwen, deze vegetatielaag bedekt met plaggenmateriaal, dat via potstallen

³ onderhoudsplichtigen

Afb. 5. Bodemprofiel bestemmingsplan Laanzicht, code DPg. (Foto J.J. Timmer; 1982)

- VI opgehoogd
- V cultuurlaag (mestdek)
- IV jongste dekzand (windafzetting)
- III veenlaag ontstaan in warmere periode
- II jongere dekzand (windafzetting)
- I oudere dekzand (windafzetting)

van boerderijen en schaapskooien werd aangevoerd. Daarbij is de cultuurlaag (V) ontstaan.

Bij het bouwrijpmaken van de grond is het terrein opgehoogd (VI) en geëgaliseerd.

Cultuurlaag nader bezien

Hiervoor heeft u al gelezen dat de enkgonden tot de oudste ontginningen worden gerekend. De kampgronden zijn veelal later ontstaan. De enkgonden worden op het bodemkaartje (blz. 11) aangeduid met de code DPg. Ze hebben een cultuurlaag die in dikte varieert van 50 tot 60 centimeter. De kampgronden (mDPg) hebben een 30

tot 50 centimeter dikke humeuze cultuurlaag. Ze maken deel uit van de relatief hogere gronden. Onder het cultuurdek komt soms een 20 tot 50 centimeter dikke bruine laag voor. Deze enigszins harde laag is gevormd door uitspoeling van voornamelijk humus. In de volksmond spreekt men vaak van een humusoerlaag. Voordat de landbouw hierop werd bedreven, was het veelal heidegrond.

De overige nog resterende gronden (DBG) dienden vermoedelijk toen als plaggengronden of werden gebruikt voor beweiding met vee. Ze zijn het laatst in cultuur gebracht. Deze diepbewerkte gronden zijn, behalve de 15 centimeter dikke zode, vrij humusarm. Wel zijn bemestingssporen met houtschoolrestjes waar te nemen tot zo'n 50 centimeter diepte. Gezien ook de vrij natte bodemgesteldheid, zou dit kunnen wijzen op een sterke behoefte aan bouwland, vermoedelijk in de achttiende eeuw toen de ta-

Afb. 6. Bodemkaart bestemmingsplan Laanzicht. (Tek. J.J. Timmer)

baksteelt sterk toenam; deze teelt vereiste namelijk een diepe grondbewerking. Bij de enkgonden zijn ook aanwijzingen van een diepe bewerking aangetroffen. De golvende overgang tussen de humushoudende cultuurlaag en het onderliggende bleke zand wijzen in deze richting.

Grondwaterbeweging en landbouwkundige waardering

Het is voor de landbouw van groot belang hoe de grondwaterstand in een bepaald gebied is. De stand van het grondwater is echter steeds wisselend. Dat houdt weer in, dat in sommige delen van jaargetijden geen activiteiten van de boer op het land mogelijk zijn.

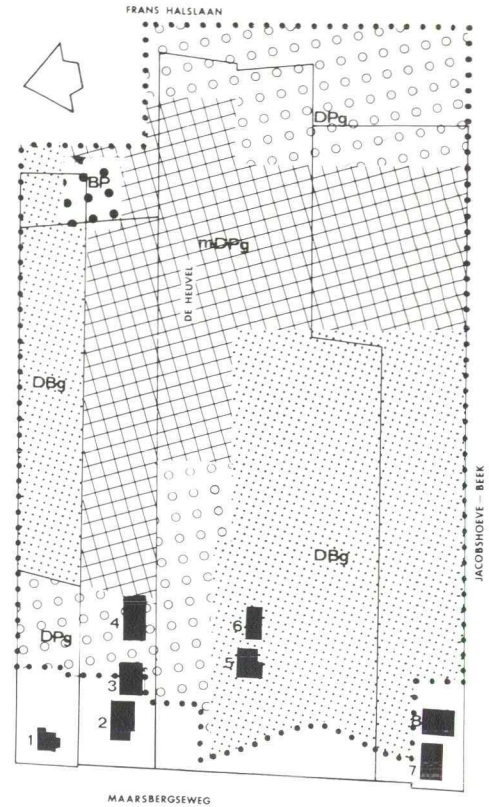
De beweging van het grondwater in de verschillende jaargetijden is niet alleen bepalend voor de mate van geschiktheid voor de landbouw. Ook andere factoren, zoals de dikte van de humushoudende cultuurlaag, de aanwezigheid van storende leemlagen in de ondergrond en bewerking en bemesting spelen een belangrijke rol.

Bruikbaarheid

Voordat de bouwactiviteiten in het bestemmingsplan Laanzicht een aanvang namen, bestond naar schatting 25% van de oppervlakte van het terrein uit zeer natte gronden, 60% uit matig natte en slechts 15% uit matig droge gronden.

Op basis van de inzichten verkregen door grondboringen konden schattingen van de grondwaterstanden worden gemaakt. Deze schattingen geven ons een beeld van de bruikbaarheid van de landerijen in de zomer en in de winter. Wij weten dan welke waarde voor de landbouw aan de verschillende delen in de het onderzochte terrein kan worden toegekend.

De grondwaterstanden zijn onderverdeeld in drie klassen en elk heeft een bepaalde codering die op het grondwatertrappenkaartje (blz. 12) is aangegeven. Aan de hand

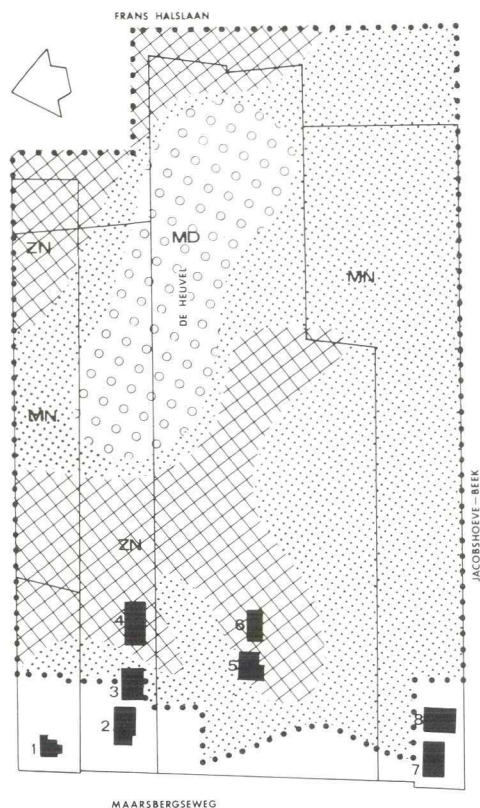

Verklaring

- grens kadastrale percelen
- grens onderzochte terrein
- BP bewoningsplaats
- ○ ○ ○ DPg dikke plaggengronden (enkgonden)
- □ □ □ mDPg matig dikke plaggengronden (podzol- en gleygronden)
- □ □ □ DBg diep bewerkte gronden (gleygronden)

- 1 hervormde pastorie Vredehof
- 2 Prangelaarhoeve II
- 3 Prangelaarhoeve I
- 4 schuur
- 5 boerderij Klein Lichtenberg
- 6 tabaksschuur
- 7 Jacobshoeve
- 8 schuur

(opname zomer 1982)

Afb. 7. Grondwatertrappenkaart bestemmingsplan Laanzicht. (Tek. J.J. Timmer)

van dit kaartje wordt bij elk van deze drie klassen een landbouwkundige toelichting gegeven.

Type MD. Het grondwater begon tussen 45 en 60 centimeter beneden maaiveld in de winter en tussen 120 en 150 centimeter in de zomer. Deze relatief droge gronden waren het meest geschikt voor de akkerbouw. Voor de weidebouw behoorden ze tot de goede gronden.

Het tekort aan vocht in de zomer kon worden gecompenseerd door een langere beweidingstijd tussen het voorjaar en de herfst.

Type MN. Bij deze gronden begon het

Verklaring

- grens kadastrale percelen
- grens onderzocht terrein
- ○ ○ MD matig droog
- MN matig nat
- □ □ ZN zeer nat

Geschatte waterstanden in cm beneden het maaiveld

hoogste (winter)	laagste (zomer)
MD 40-60	120-150
MN 20-40	90-120
ZN 0-20	75-90

- 1 hervormde pastorie Vredehof
- 2 Prangelaarhoeve II
- 3 Prangelaarhoeve I
- 4 schuur
- 5 boerderij Klein Lichtenberg
- 6 tabaksschuur
- 7 Jacobshoeve
- 8 schuur

(opname zomer 1982)

grondwater zo'n 30 centimeter beneden maaiveld in de winter en 110 à 120 centimeter in de zomer.

Door de hoogte van het grondwater waren de mogelijkheden voor bouwland, vooral in de herfst en in de winter, toch wel wat beperkt.

Deze gronden waren echter uitstekende graslanden. Ze hadden niet of nauwelijks last van vertrapping door het vee of hinder van verdroging.

Type ZN. Deze gronden hadden een schommeling in de stand van het grondwater tussen 15 centimeter beneden maaiveld in de winter, tot 90 centimeter in de zomer. Naar huidige denkbare waren

deze gronden voor akkerbouw totaal ongeschikt. Voor de weidebouw waren het matig bruikbare gronden. De grasgroei begint laat in het voorjaar en er is spoedig last van vertrappen door het vee. Er kwam echter geen verdroging voor.

Hierboven is in vogelvlucht de ontginning van een groot moerassig gebied geschetst. Met behulp van bodemkundig onderzoek hebben we getracht één en ander gedetailleerd van een klein gebied in beeld te brengen.

Wanneer we onze blik nu laten gaan over de uitgestrekte graslanden, dan dienen we te beseffen dat dit niet altijd zo is geweest. Eens wisselden eikenhakhout, kleine akkertjes, waterpoelen en heidevelden elkaar af.

In de strijd tegen het water heeft de mens gedurende een reeks van eeuwen gepoogd een bestaan op te bouwen.

De rijkgeschakeerde samenstelling van de gronden in het bestemmingsplan Laanzicht laat zien hoe er in vroeger tijden op kleine schaal is gewerkt. De hoger gelegen delen zijn naar alle waarschijnlijkheid voor de akkerbouw bestemd geweest, de lagere als weiland of hooiland. In de laatste eeuwen was de graanteelt naast het verbouwen van tabak in Woudenberg een belangrijk middel van bestaan. In het kader van dit artikel zijn beide teelten niet aan de orde gekomen. Vele interessante gegevens zijn voorhanden.

Het verdient aanbeveling deze teelten als onderwerp voor een volgende studie te nemen.

Geraadpleegde bronnen en literatuur

(Asch van Wijck, H.M.A.J. van.) Proeve over den ouden loop van de rivier de Eem, en den vorigen toestand der landstreek aan hare boorden gelegen, Utrecht 1832.

Beaufort en Louis H. Jansen, R.F.P. de, Uit de geschiedenis en het volksleven van Woudenberg, 's-Gravenhage 1969.

Chromo-Topographische kaart van het Koninkrijk der Nederlanden, schaal 1: 25000, blad 447 Woudenberg, verkend 1885, bijgewerkt 1891.

Gemeentearchief Woudenberg:

Archief van schouten en heemraden van Woudenberg en Geerestein: inv. nr 21 Lijsten van gehoefslaagden 1711-1844, 1 omslag.

Bestemmingsplan 'Dorp', Arnhem 1978.

Bouwvergunningen 1935.

Gemeentepan 1962, schaal 1:2500, Gemeente Woudenberg, sectie E, 2e blad.

Kaart bestemmingsplan Laanzicht, schaal 1:500, maatvoering en situatie woningen, oktober 1967.

Kaart bestemmingsplan Laanzicht, schaal 1:500, hoogtekaart, april 1979.

Landbouwverslagen 1874, 1886, 1898, 1915.

Woningarchiefregister: woningkaarten Maarsbergseweg 17, 21, 25

Herks, J.J., De geschiedenis van de Amersfoortse tabak, Den Haag 1967.

Provincie Utrecht, De Utrechtse gemeenten in 1815, 1972.

Rijkswaterstaat, Beschrijving van de provincie Utrecht behorende bij de waterstaatskaart, 's-Gravenhage 1968.

Stichting voor Bodemkartering, Bodemkaart van Nederland, schaal 1:50000, toelichting bij kaartblad 32 Oost Amersfoort, Wageningen 1965.

Stichting voor Bodemkartering, Bodemkaart van Nederland, schaal 1:50000, toelichting bij de kaartbladen 26 West Harderwijk en 32 West Amersfoort, Wageningen 1966.

Stichting voor Bodemkartering, Bodemkaart van Nederland, schaal 1: 50000, toelichting bij de kaartbladen 39 West Rhenen en 39 Oost Rhenen, Wageningen 1973.

Stichting voor Bodemkartering, Boor en spade, deel VI, Wageningen 1953.

Stichting voor Bodemkartering, Boor en spade, deel XV, Wageningen 1966.

Thoomes en D. Sandbrink, J.G., Vier eeuwen Veenendaal, 2e dr. Wageningen z.j.

Enkele bodemvondsten in Laanzicht

J.J. Timmer

In de bijdrage 'Van moeras naar cultuurgrond' heeft u op bladzijde 9 kunnen lezen dat bij het bodemkundig onderzoek in het bestemmingsplan Laanzicht wij zijn gestuit op een vermoedelijk oude bewoningsplaats. Behalve het plaatselijk opmerkelijk dikke cultuurdek met daarin grindjes van gelijke grootte, asresten en kleine stukjes baksteen, wat op menselijke activiteit wijst, zagen we in de humeuze aarde wat groene fosfaatvlekken. Een deskundige weet te melden dat die fosfaatvlekken te maken zouden kunnen hebben met vleesresten en gebeente wat vroeger ter plaatse is begraven.

Bij de beantwoording van de vraag hoe oud zoiets zou kunnen zijn, moeten we eerder denken aan enkele honderden jaren dan aan gisteren of eergisteren.

In de onmiddellijke nabijheid van deze plek lagen in de omgewoelde aarde (het terrein was met het bouwrijpmaken al geëgaliseerd) meerdere rode bakstenen uit de veertiende eeuw.

Interessanter werd het toen we wat scherven vonden. Enkele deskundigen waren bereid ze voor ons te determineren.

Behalve wat restanten van bruin aardewerk uit de achttiende eeuw, vonden we onder meer een fragment van een 14e eeuwse voorraadpot en enkele scherven van Ja-

coba-kannetjes uit het midden van de veertiende eeuw.

De vondst van een Utrechtse Duit uit de tweede helft van de achttiende eeuw was bijzonder verrassend.

Op de ene zijde van deze bronzen munt is het wapen van de stad Utrecht afgebeeld, op de keerzijde is vermeld 'Stad Utrecht' met het jaartal 1758. Het was in die tijd de kleinste munteenheid; er gingen acht duiten in een stuiver.

Opmerkelijk werktuig

De meest opmerkelijke vondst die we bij ons onderzoek deden, was een van ijzer gesmeed harkachtig voorwerp (afb. 8).

Oorspronkelijk bezat het object zes vierkante tanden met een lengte van 6-6,4 centimeter. De totale lengte van het werktuig is 32,3 centimeter; de breedte 20,5 centimeter.

Aan het huisje, waarin een drie centimeter dikke steel past, zit een strip voorzien van twee gaten.

We hebben het Rijksmuseum voor Volkskunde 'Het Nederlands Openluchtmuseum' in Arnhem de vraag voorgelegd of bekend was wat voor soort werktuig het zou kunnen zijn.

„Gezien de zwaarte van de constructie denken wij meer aan een grondbewerkingstuig dan aan een hark. Gezien de afmetingen zou

Afb. 8. Harkachtig voorwerp; bodemvondst in het bestemmingsplan Laanzicht. (Foto I.J. Th. Heins, Bilthoven)

het een handeg voor de tabakscultuur kunnen zijn. (...) De ouderdom is bij metalen voorwerpen nauwelijks te schatten; het smeedwerk, gepaard aan de lichte roestvorming wijst naar de vorige eeuw" aldus ir J.H. van Linge. Hoofd Sector Objectenbeheer van het museum.

Dr J.M.G. van der Poel, voorheen hoogleraar aan de Vakgroep Agrarische Geschiedenis van de Landbouwhogeschool in Wageningen, legden we dezelfde vraag voor.

De heer Van der Poel komt, afgaande op de vorm, tot de hypothese dat het voorwerp gebruikt kan zijn om waterplanten uit sloten en vaarten los te trekken en vervolgens op de kant te brengen.

„De platte rug van de hark (waarin de tanden zijn bevestigd) kan daarbij als een mes gediend hebben, waarmee de planten langs de bodem werden losgestoten of afgesneden. Ook met de tanden kan men de planten losgetrokken hebben. Bij een gewone hark

is de rug altijd recht. De kromme rug (...) moet derhalve bedoeld zijn voor een speciale functie. Wanneer men waterplanten uit het water omhoog wil halen, glijden ze bij het gebruik van een gewone hark van de tanden. De gebogen vorm kan dit voorkomen.

De tweetakkige verbinding van het huisje naar de rug wijst er op dat er veel kracht op het gereedschap werd uitgeoefend. Zo ook de aanwezigheid van de strip met twee gaten waardoor twee nagels werden geslagen om een stevige verbinding met de steel te verkrijgen (...) Ik ken geen oud of recent voorbeeld van het zelfde type", aldus de heer Van der Poel.

Verschillende visies dus op dit curieuze landbouwwerktuig. Beide deskundigen hebben wel gemeen heel voorzichtig in hun veronderstellingen te zijn.

De bodemvondsten zijn inmiddels in de verzameling van de Stichting Oud Woudenberg opgenomen.

Een schoolfoto uit Woudenberg

G. Moesbergen

De hierbij afgebeelde schoolfoto werd omstreeks het jaar 1930 gemaakt. Het zijn 'bovenmeester' K. van Laar met 32 leerlingen van de Openbare Lagere School I.

In die jaren kende Woudenberg al twee lagere scholen.

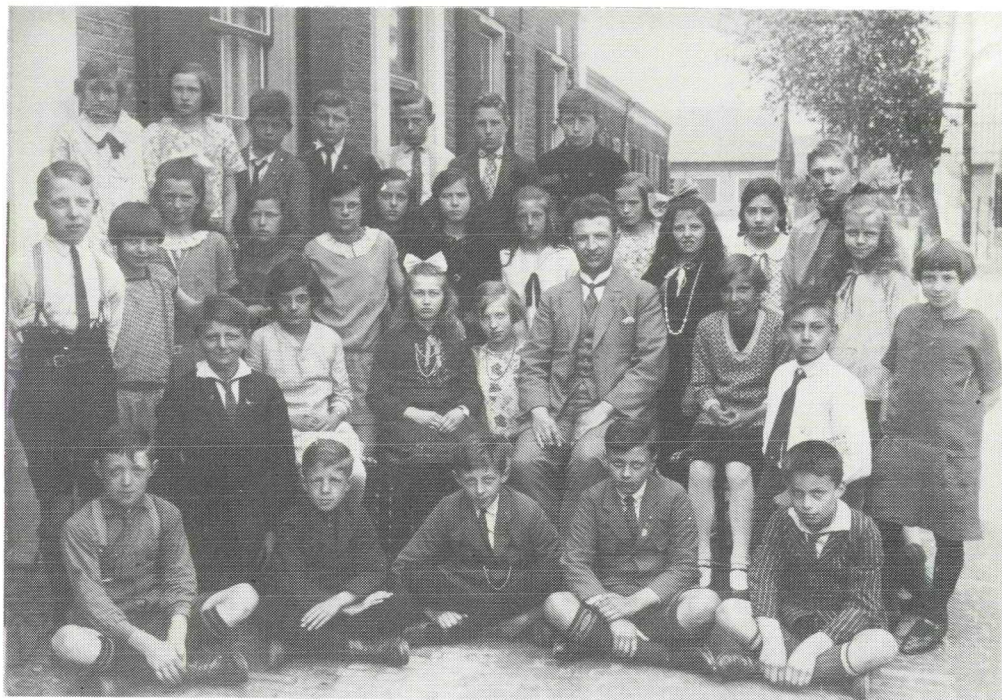
De ene stond in de Achterstraat, nu Schoolstraat geheten; de andere school was te vinden aan de Holevoet nabij Scherpenzeel. Door een wijziging van de gemeentegrens welke op 1 januari 1960 plaats had, kwam de school aan de Holevoet, de Openbare Lagere School II, op het grondgebied van Scherpenzeel te liggen.

Meester Van Laar en zijn kinderen poseerden voor deze kiek in de Schoolstraat. Het huis dat links op de foto is afgebeeld, was de woning van de familie J. Schimmel. Het rijtje woningen daarachter werd het 'Hanenrik' genoemd.

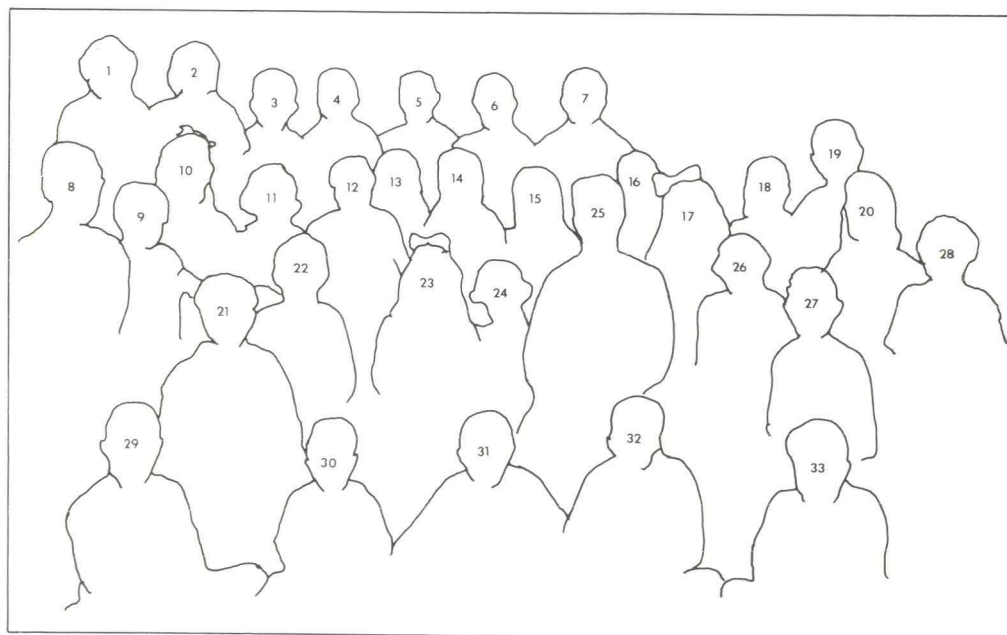
Dwars daarop ziet u nog een stukje van het voormalige schooltje. Het was in die tijd al door een nieuwe school vervangen.

Op die plaats treft u nu een poeliersbedrijf aan.

1. Cor Wolfswinkel, 2. Gijsje Lokhorst, 3. Jan van de Weerd, 4. Wim Honders, 5. Henk Kuitert, 6. Henk Helms, 7. Marinus van Asselt, 8. Marinus Vlastuin, 9. Dientje van Kolfschoten, 10. Truus Evertsen, 11. Dientje Brouwer, 12. Annie van Ingen, 13. Jaantje van Ginkel, 14. Ger van Domselaar, 15. Antje Alblas, 16. Dirkje Lokhorst, 17. Marie van de Wetering, 18. Corrie Kramer, 19. Huib van Oosterom, 20. Rika Peut, 21. Hennie Kleinveld, 22. Coba van Egdome, 23. Alie Zech, 24. Corrie van Ekris, 25. bovenmeester K. van Laar, 26. Jans Jetten, 27. Jan Vos, 28. Martha van Osnabrugge, 29. Wim Toller, 30. Mees Moesbergen, 31. Jan van Kolfschoten, 32. Wout Honders, 33. Jaap Schimmel.

Afb.9. Schoolfoto uit Woudenberg; omstr. 1930. (Coll. A.H. van Oosterom, Woudenberg)

Uit de verzameling van de stichting: De bodebus

J.J. Timmer

In de loop der jaren van het bestaan van de Stichting Oud Woudenberg is, naast een collectie van oude gravures en ansichtkaarten, antiquarische boeken, materialen afkomstig van afgebroken woonhuizen, ook een bescheiden aantal gebruiksvoorwerpen bijeengebracht die eveneens tot de waardevolle verzameling van de stichting mogen worden gerekend. Het zijn over het algemeen voorwerpen die niet zo'n hoge ouderdom hebben, maar waar wel een stukje geschiedenis aan verbonden is. Het is de bedoeling van tijd tot tijd zo'n oud voorwerp onder het stof vandaan te halen en daarvan iets in 'De Klapperman' te vertellen en te laten zien.

Deze keer gaat het over de Woudenbergse bodebus.

Onderscheidingsteken

De bodebus was in vroeger tijden een voorwerp dat bij boden van bestuurslichamen, zoals de Staten-Generaal, de Provinciale Staten en die van steden en dorpen in gebruik was.

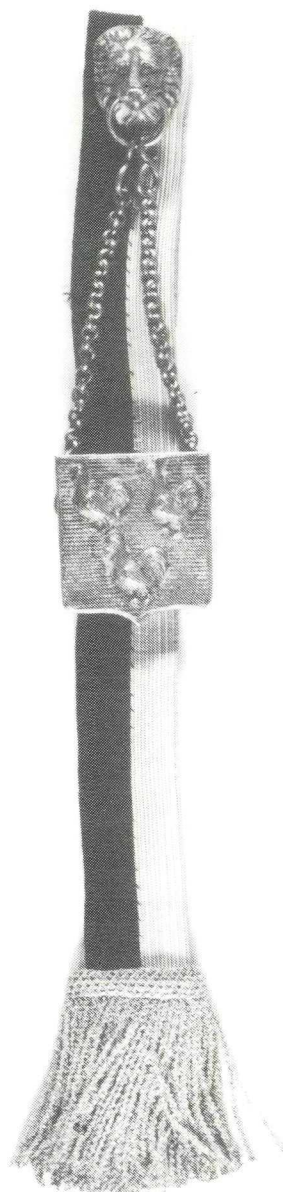
In de bodebus, die oorspronkelijk de vorm van een koker moet hebben gehad en aan de gordel was bevestigd, droegen de boden de brieven die zij voor hun bestuurders moesten bezorgen.

Vanaf de vijftiende eeuw werd het gebruikelijk dat aan de bodebus een schildje werd toegevoegd, waarop het wapen was afgebeeld van de instantie die de bode vertegenwoordigde.

De bus zelf raakte kennelijk in onbruik, maar het wapenschildje bleef als onderscheidingsteken fungeren.

Bestuurders verleenden zilversmeden en kunstenaars opdrachten kostbare siertekens voor hun boden maken. Zo werd het wapenschildje veelal van zilver vervaardigd en met kettinkjes en andere versieringen aan een gekleurd lint bevestigd.¹

Uiteindelijk verdween de bodebus geheel

Afb. 10. Woudenbergse bodebus. (Foto Van der Breggen, Woudenberg)

uit het zicht en werd opgeborgen om niet meer te worden gedragen.

Twee geschenken

Voor het eerst horen we in Woudenberg van een bodebus in de tweede helft van de vorige eeuw. In de notulen van de vergadering van de Gemeenteraad van Woudenberg van 25 juni 1863 lezen we het volgende:

„Staande de vergadering is ingekomen eene missive van Jonkhr. H.W.C. Hooft ten geleide van een ebbenhouten voorzittershamer met zilveren plaat houdende het wapen der gemeente, en een onderscheidingsteeken tot gebruik van den Bode met het wapen der gemeente hangende aan een zilveren keten aan een ring door een leeuwenkop en verder met zilveren kwast, zijnde het lint van goud en zwart, de kleuren van het wapen (zijnde van goud, beladen met drie zwarte hanen)“²

Het wapenschildje is van zilververvaardigd. De hoogte is 4,9 centimeter en het is 3,9 centimeter breed. Een meesterteken ontbreekt.

Jhr Hooft

De schenker van de bodebus was, zoals uit de notulen al bleek, Jonkheer H.W.C. Hooft. Hij werd op 26 juli 1835 in Amsterdam geboren uit het huwelijk van Hendrik Daniel Hooft, de Ambachtsheer van Woudenberg, en Wijnanda Cornelia Kluppel.³ Hendrik Wijnand Cornelis Hooft woonde met zijn gezin op de Schans in Woudenberg.⁴

In de brief die de voorzittershamer en de bodebus begeleidt, schrijft Jonkheer Hooft dat de voorwerpen de gemeente worden aangeboden als een klein bewijs van belangstelling in haar.⁵

Die belangstelling voor het gemeentelijk wel en wee blijkt niet oppervlakkig te zijn geweest. Jonkheer Hooft wordt namelijk op

Afb. 11. Gemeenteraad van Woudenberg omstr. 1877; staand gemeentebode Korstiaan van Ginkel, 3e van rechts Jhr H.W.C. Hooft. (Coll. Gemeente Woudenberg, reprod. Foto Van der Breggen, Woudenberg)

2 november 1870 toegelaten tot lid van de Gemeenteraad.⁶ In september 1871 volgt zijn benoeming tot wethouder en ambtenaar van de burgerlijke stand.⁷

Korstiaan van Ginkel

De eerste gemeentebode die de bodebus heeft gedragen was Korstiaan van Ginkel. Van Ginkel werd op 11 juli 1809 in Woudenberg geboren.

Als kleermaker⁸ voorzag hij zich in zijn levensonderhoud en de vijftig guldens die hij als bode van de gemeenteraad in 1840 voor het eerst ontving, zullen een welkome aanvulling op zijn inkomen zijn geweest.⁹ Op een bewaard gebleven foto van de gemeenteraad (afb.11), die tussen 1876 en 1879 kan zijn gemaakt, ziet u hem staan, 'compleet' met bodebus. Rechts van hem zit de schenker van de bodebus, Jonkheer Hooft. Korstiaan van Ginkel bleef bode totdat hij op 25 augustus 1882 in Woudenberg overleed.¹⁰

Of zijn opvolger de bodebus ook heeft gedragen, is helaas niet bekend. De ebbehouten voorzittershamer is tot op vandaag toe in gebruik. In afwachting van volledig eerherstel blijft bodebus in het bezit van de Stichting Oud Woudenberg.

Noten

1. Agterberg, M., De Bodebus in Gelderland Utrecht en Overijssel, z.j.
2. Gemeentearchief Woudenberg (GA Wbg): Notulen Gemeenteraad 25 juni 1863, nr 2.
3. GA Wbg: Raadsverkiezingen vanaf 1851, bijlage 1 van het proces-verbaal van de opening der stembriefjes d.d. 20 oktober 1870.
4. GA Wbg: Ingekomen stukken aan de Raad, brief van Jhr Hooft d.d. 25 juni 1863.
5. Id.
6. GA Wbg: Notulen Gemeenteraad 2 november 1870, nr 8.
7. GA Wbg: Notulen Gemeenteraad 5 september 1871, nr 9.
8. GA Wbg: Bevolkingsregister 1870-1920, deel I, fol. 49. Enig genealogisch onderzoek bracht aan het licht dat Korstiaan van Ginkel een kleinzoon was van de 'baardscheerder en klapperman' Korstiaan van der Velden, overl. 14 januari 1831 Woudenberg, oud 78 jaar, geb. onder Harmelen (Overlijdensakten 1831, aktenr 2, fol.1).
9. GA Wbg: Gemeenterekening 1840. Uit de notulen van de Gemeenteraad d.d. 28 mei 1840 blijkt dat Van Ginkel op 14 april van dat jaar door de Ambachtsheer tot bode werd benoemd.
10. GA Wbg: Overlijdensakten 1882, aktenr 26, fol.4.

De Klapperman

Uitgave van de Stichting Oud Woudenberg.

Redactie

G.D. Marringa, Th. van Straalen, J.J. Timmer.

Redactieadres

J.J. Timmer, Paulus Potterlaan 45, 3931 TD Woudenberg, tel. (03498) 3291.

Abonnement

'De Klapperman' wordt aan donateurs van de stichting zonder kosten toegezonden. Donatie voor 1983: min. f 10,00. Losse nummers f 6,50.

Secretariaat stichting

G. Moesbergen, Stationsweg 169, 3931 EN Woudenberg, tel. (03498) 1464.

Druk: 'de drie poorten b.v.', Nijkerk.

Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is zonder toestemming van de uitgeefster niet toegestaan.

Inhoud

De naam	2
Restanten van een natuurstenen doopvont	3
Van moeras naar cultuurgrond	6
Enkele bodemvondsten in Laanzicht	14
Een schoolfoto uit Woudenberg	16
Uit de verzameling van de stichting: De bodebus	18

Bij de omslag:

De Woudenbergse bodebus (Foto van der Breggen, Woudenberg)